

BLAZOVICH LÁSZLÓ

Az alföldi mezővárosok etnikai képe a 14–16. században

Mint ismeretes, a Kárpát-medencét a magyarság a honfoglalás idejétől kezdve nem tudta teljes mértékben betölteni. Ilyen módon mindenkori számaránybeli túlsúlya mellett más etnikumokkal élt együtt hazájában, jóllehet ezen etnikumok (számuk, jellegük és jelentőségük) a történelem folyamán sokat változott.¹ A középkor évszázadai során a honfoglaláskor itt élt népesség (szlávok, avarok, németek) legnagyobb része a magyarságba integrálódott, ugyanakkor részint betelepítéssel, részint spontán vándorlással új népcsoportok és népek érkeztek a középkori Magyarországra. Keletről bolgárok, mohamedánok, úzok, besenyők és kunok,² délről románok és szlávok, északról ugyancsak szlávok,³ nyugatról pedig latinok (franciák, vallonok és olaszok) valamint németek⁴ települtek az országba.

Hazánk egyes vidékei közül az Alföld, ahol a magyar etnikum a legnagyobb egységes tömbben élt a középkor első századaiban, később sem mutatott olyan vegyes nemzetiségi képet, mint az ország más tájegységei. Keleti és déli szélén azonban számolnunk kell továbbélő szláv népcsoportokkal és a 13. században beköltöző kunokkal és jászokkal, valamint a szórványok 14. századi megjelenése után a 15. és 16. században a török elől menekülő szerb közösségekkel továbbá román szórványokkal.⁵ Az egyes népelemek beilleszkedésének, asszimilálódásának hosszú a folyamata. A kunok nemcsak a magyar társadalmi, gazdasági rendszerhez alkalmazkodva találták meg helyüket új hazájukban,⁶ beolvadásukat az is elősegítette, hogy a szállásterületükön vagy annak peremén lévő városokba költöztek. A kunok jelenlétét a későbbi Kiskunság melletti városokban több helyen megtaláljuk a 15. században.

¹ Kniezsa István: Magyarország népei a XI. században. Bp. 1938. Szent István emlékkönyv. 365–472. és térképmelléklet. Az egyes helységekre nézve I. Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–III. Bp. 1963–1987. vonatkozó részeit.

² Györffy György: A magyarság keleti elemei. Bp. 1990. 94–189., 274–315. Pálóczi Horváth András: A kunok megtelepedése Magyarországon. In: Archaeológiai Értesítő. 1974. 244–249. Uő. Besenyők, kunok, jászok. Bp. 1989. 9–14. Harmatta János: Kálizok. In: Korai magyar történeti lexikon. Főszerk.: Kristó Gyula. Bp. 1994. 314. (továbbiakban: KMLT) Márton Alfréd: Opuzok. KMLT 503.

³ Makkai László: Román-magyar közös múlt. Bp. 1989. Györffy György: Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdeteihez. Történelmi Szemle. 1964. 1–25. H. Tóth Imre – Takács Miklós: Szlávok. KMTL 646–649.

⁴ Fügedi Erik: Befogadó a középkori magyarság. Történelmi Szemle 1979. 2. 355–376.

⁵ A jászokra és kunokra I. a 2. jegyzetet, a szerbekre: Szakály Ferenc: Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben (Vázlat). In: A szerbek Magyarországon. Szerk.: Zombori István. 1991. 12–50. Blazovich László: Déli szlávok Magyarországon és a Körös–Tisza–Maros-közben a 15–16. században. In: Magyarország történeti demográfiaja (896–1995.) Bp. 1997. Millecentenáriumi előadások. Szerk.: Dr. Kovacsics József.

⁶ Györffy György: A magyarországi kun társadalom a XIII–XIV. században. In: A magyarság keleti elemei. Bp., 1990. 296–297.

Szabadkáról, amely a Kunság része volt, és Zsigmond király emelte ki onnan Halas-hoz és Kecskeméthez hasonlóan, a 15. századból van jelenlétükről adatunk. Mátyás király 1458. szeptember 7-én Szegeden kiadott oklevelében arra intette Parlagi László budai sáfárt és a kunok ispánját továbbá a mindenkori kun ispánokat valamint Bíró György szabadkai sáfárt: mivel Hunyadi János engedélyezte a kunoknak, hogy más jobbágyságok szokása szerint és hozzájuk hasonlóan tartózkodhatnak Szabadka mezővárosban, ne zaklassák, és ne kényszerítsék őket a visszaköltözésre. Az oklevél név szerint is felsorolja a kunok egy részét. Horváth György, Kicze Balázs, Gyuk-nak mondott Pál és János, Alch Mihály, Gerhard fia Egyed, Kara A..., Aracha Egyed, Thene Antal, Kazán Balázs és Kun Antal neve szerepel a listán.⁷ Az oklevél hírnagyja nemcsak a kun népesség szabadkai tartózkodásának bizonyítéka. Az is kitűnik belőle, hogy nemcsak a szabadkai korábban szabad népesség, hanem a kunok is jobbágyi alávetettségben éltek, és a szigorúbb földesúri kötöttségek elől menekültek a mezővárosba. Az oklevél névanyaga – a kun nevek között a Horváth és Kazán előfordulása – pedig azt bizonyítja, hogy etnikai keveredésük előrehaladt.

A szegediek és a kunok kapcsolatáról elsősorban a kun puszták ügyeivel kapcsolatosan maradtak fenn adatok. A dél- és nyugat-európai húspiac felvevőképességének kiszélesedésével és az esősebbé váló időjárással a Duna-Tisza közén, a Homokságon felértékelődtek a legelők. Emiatt Szeged városa és a kunok között számos összeütközés keletkezett. 1462-ben Mátyás király a szegediek részéről a neki és atyjának nyújtott szolgálatok fejében megengedte, hogy Asszonyszállása kun pusztát és tartozékait használhassák, egyúttal megerősítette őket azon jogaikban, amelyeket a korábbi királyoktól szereztek, tudniillik, hogy a Duna-Tisza között lévő pusztákat a kunok szabadságainak és jogainak megfelelően hasznosítsák és használják. Egyúttal megszüntette azokat a kiváltságokat, amelyeket Miser János szegedi bíró és Kun Antal Asszonyszállásra és tartozékaira szereztek. 1469-ben a király megerősítette az oklevelet.⁸ 1465-ben ugyancsak biztosította a szegedieket, hogy az Asszonyszállása nevű kun szálláson (in descensu comanicali) és a Duna-Tisza közén a kunok mezein (in campis comanorum) és máshol szabadon legeltethetnek. Mátyás király 1473. augusztus 24-én Budán kiadott oklevelében a majosszállási kun kapitányoknak, Both Lászlónak és Domokosnak megengedte, hogy a pestis valamint gyilkosságok és pusztítások miatt elnéptelenedett Csólyosszállását, Fejértót, Majosszállását és Kömpöcszállását, amelyek Halas székhez tartoztak, benépesítsék. November 9-én Diósgyőrben kiadott oklevelében pedig a szegedieknek adott engedélyt arra, hogy a Homokon ugyanolyan használati jogokat élvezzenek, mint a szállásaikon lakó kunok.⁹

A szegediek azonban nemcsak állataik legeltetése közben találkoztak a kunokkal, hanem városukban is együtt éltek velük. Az 1522-es tizedjegyzékben szerepel az Alszegeden lokalizált Kun utca,¹⁰ amely véleményünk szerint nem neves ott lakó családjától, a Kun-ról, – ahogy Kulcsár Péter véli –, hanem az ott lakó kunoktól vette a nevét, ugyanúgy, ahogy az 1562-ben előforduló kecskeméti Kun utca.¹¹ Az utcában felsorolt magyar

⁷ DI. 88 331.

⁸ Reizner János: Szeged története IV. Oklevéltár, név- és tárgymutató. Szeged. 1900. 57–58. 67–69.

⁹ Reizner IV. 71–72.

¹⁰ Bálint Sándor: Az 1522. évi tizedajlstrom szegedi vezetéknevei. Bp. 1963. 31. Kulcsár Péter: Az 1522-es szegedi tizedjegyzék mint történeti forrás. Tanulmányok Csongrád megye történetéből (továbbiakban: TCSMT) VIII. Szeged. 1984. 12–13.

¹¹ Káldy-Nagy Gyula: A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok. Bp. 1983. 347.

nevű személyek mellett ugyanis szerepel Mizsér Ferenc és Massa (talán Majsa) Mihály, akik nevükből következően kunok voltak, és más, már elköltözötték mellett az utca névadói lehettek.

Szegedről egy kun család vagy familia történetébe is bepillanthatunk. A már említett Miser (Mizser) János rokonságának tagjai is előbukkannak az oklevelekből. Vagyonos emberek voltak, ezért emelkedhettek ki környezetükből. A kereskedő, iparos család tagjainak dolgairól nem egészen 70 évnyi időből 3 oklevél tájékoztat. A Debrecenben tartózkodó Szegedi Máté 1448. január 10-én kelt levélben értesítette Mizser Pape-t, hogy elküldi Fülöp nevű familiárisát, akinek adja át a széki és dési só árát, mivel uruk már nagyon gyöttri miatta. A pénz megküldését április 30-án nyugtatta.¹² Mizser János szegedi bíróról annyit tudunk, hogy 1462. augusztus 10-én már nem élt, és hogy korábban megszerezte magának Asszonyszállása kun pusztát, amelyet halála után a Beneszállásán lakó Deák Antal nyert el. Asszonyszállását a király visszaadta a szegedieknek. Mivel Asszonyszállásának nagyobbik részét egykor a kunok mellett a szegediek használták, Mizser tekintélyes polgárként, talán bíróként tehetette rá kezét, utódai azonban nem tudták megtartani. A király visszavette, és a szegedieknek juttatta. Asszonyszállás területén állattartást folytattak, mert az oklevél campus-t és fenetum-ot említ, a legel-tetés és a szénagyűjtés helyét.¹³

Mizser Mihály szücsmesterrel a budai káptalan 1511. október 3-i okleveléből ismerkedhetünk meg. A budai káptalan előtt Peczely (Perczely) más néven Szücsnek mondott Antal pesti lakos kiegyezett Szücs Barnabás ugyancsak pesti lakossal, a szücs céh mesterével a vasárnapi céhnapok rendezése miatt keletkezett peres ügyükben. Perczely Antal visszavonta keresetét, amelyet Szücs Barnabás, Szegedi Pál, Mizser Mihály és Beke Ferenc szücsmesterek, céhtársai ellen nyújtott be, Szücs Barnabás pedig megtéríti Antalnak az ezzel járó kiadásait.¹⁴

Mizser Pape mint már gazdag szegedi polgár állhatott a király szolgálatába, és látott el valamilyen tisztséget a sóforgalomban, ami egyúttal bizonyítéka a tehetős szegedi polgárok részvételének a szegedi sóközpontban és a királyi sőügyek intézésében. Szegedi Máté ugyancsak itt teljesített szolgálatot. Pape-nak testvére vagy atyafia lehetett János, a szegedi bíró, a harmadik nemzedékhez tartozó Mihály pedig szücsmesterként élt Pesten. Az állattenyésztést és kereskedést sem hagyhatta fel, hiszen köre és rokonsága tovább folytatta azt. A circumspectusnak nevezett Szegedi Pál ugyanis ugyancsak a budai káptalan előtt Majosházai Bokor Páltól megvásárolta a Fejér megyei Solt székben lévő Ilbő pusztai részét 75 forintért 1518. április 19-én. 1520. április 14-én pedig fiaival: Józseffel és Imrével zálogba vette Hernádi Baráth Mátétól Peszéri Császár Balázs özvegyének, Katalin asszonynak a Pest megyei Peszér és Way birtokon lévő részeit bizonyára állattartás céljára.¹⁵

A kunok 14–16. századi népmozgalmának keretében a városba, mezővárosba költözésre Csomorkányról és Hódvásárhelyről származó adatok is árulkodnak. 1469-ben uraik, a Jaksicok felbujtására 53 jobbágy intézett támadást a Békés megyében a gyulai uradalomhoz tartozó Szénás lakói ellen, ahonnan Bicsei Gergelynek, a gyulai uradalom tiszttartójának és két jobbágyának a 100 arany forintot érő szénáját elvették. A hatalmaskodás kivizsgálása során keletkezett oklevelek egyikében fennmaradt az erőszak-telben részt vevő jobbágyok névsora, amelyben rábukkantunk Csortán (Csartán) Deme-

¹² *Érszegi Géza*: Adatok Szeged középkori történetéhez. In: TCSMT VI. Szeged. 1982. 28. 32. sz.

¹³ *Reizner* IV. 57–58.

¹⁴ *Érszegi Géza* 1982. 90. sz.

¹⁵ Uo. 109. 110. sz.

ter nevére, aki bizonyára a Csörtán nemzetség szállásterületéről került Csomorkányra.¹⁶ Rokonsága vagy leszármazottai Hódvásárhelyen éltek, ugyanis Csörtán Benedek és Balázs nevét onnan ugyancsak egy hatalmaskodási ügyben keletkezett oklevél örökítette ránk. A Vásárhely egy részét bíró Dóczi rokonság jobbágysai ugyanis 1512-ben rátámadtak Póstyényi Gergelynek a szomszédos Szentkirály faluban álló udvarházára.¹⁷

Szer mezőváros történetében nem található írásos adat a kunok jelenlétére. Vályi Katalin azonban ásatásai nyomán azt feltételezi: két sírból is előkerült "kettős lilium alakú, préselt bronz veretekkel díszített öv és jellegzetes csatkeret" alapján arra lehet következtetni, hogy keresztény hitre tért, egykor a településen élt kunok nyugodtak a sírokban.¹⁸

Sajátos helyzetben vagyunk Halas és Kecskemét városok kun népességével. Halast, bár Zsigmond király kivette a Kunságból, többségében továbbra is kunok lakták, de számolni kell magyar népességgel is a településen.¹⁹ Kecskemét lakosságának egy része ugyancsak kun volt. Ismeretes Kecskemét-szék neve 1452-ből, amikor Mátyás király megengedte Thenkes Pál fiainak, hogy Othasylyszallas-t benépesítsék, és 1491-ből, amikor a lajossalási kunokat, Gellértet, Miklóst és Ferencet II. Ulászló király oltalmába vette, továbbá megparancsolta a székkapitánynak, Csontos Andrásnak, hogy ne zaklassák őket.²⁰ A kunok kecskeméti jelenlétére utal a deftereknek azon adata, hogy az 1559-ben regisztrált Új utcát 1562-ben Kun utcának nevezve vették lajstromba.²¹

Kolbázszek területéről, a későbbi Nagykunság vidékéről, talán mivel a városok messzebb voltak, kevés az adatunk a városokba költöző kunokról. Mindenesetre itt is elindult a városba költözés folyamata, ugyanis Tur mezővárosban, amely még a 16. század közepén sem volt a Kunság része,²² 1464-ben Kun utca nevet jegyeztek le.²³ Jászberény helyzete pedig esetünkben Halaséhoz hasonlít, hiszen bár középkori lakosságáról kevés az adatunk, de közzismert, hogy a középkorban a 14. század második felétől lakossága elsősorban jászokból állt.²⁴

Adataink alapján egyrészt arra következtethetünk, hogy a kunok és jászok beilleszkedését a magyar társadalomba egyrészt társadalmi rétegződésüknek az országban kialakult formákhoz igazodása, másrésztől gazdag és szegény kunoknak és jászoknak a környező városokba vándorlása mutatja. Új lakóhelyükön színesítik a város arculatát, ám igazodniuk kellett a számukra új helyzethez, a városi létformához. Az egyes városokban lévő Kun utcák az egy helyre településük bizonyítékai. Az egyes településeken belül is keresték a saját véreiket. A városi igazgatási rendből is következhetett azonban egy utcába, fertályba telepítésük. A városi magyar lakossággal a 16. századra elkeveredtek már, ami a szegedi Kun utca lakóinak névjegyzékéből kiolvasható.

¹⁶ DI. 16 985.

¹⁷ DI. 22 823.

¹⁸ Vályi Katalin: Földmélyi történelem. Régészeti kutatások Szermonostor területén régen és ma. Szeged. A város folyóirata. 1998. augusztus. 18.

¹⁹ Györffy György: A magyarországi kun társadalom a XIII–XIV. században (A kunok feudalizálódása) In: A magyarság keleti elemei Bp. 1990. 296–297. Nagyszeder István: Kiskun–Halas város története oklevéltárral. Kiskun–Halas 1926. Oklevéltár 1–180.

²⁰ Gyárfás István: A jász-kunok története III. 1883. 322. 671. Hornyik János: Kecskemét város története, oklevéltárral I. Kecskemét. 1860. 131. 218. 12. sz. Kecskemét-székre I. Györffy György 1987. 531.

²¹ Káldy-Nagy Gyula 1985. 347.

²² Györffy György: A Nagykunság és Karcag a középkorban. In: Karcagi várostörténeti tanulmányok. Szerk.: Dr. Bellon Tibor. Karcag. 1974. 11–12.

²³ Bácskai Vera: Magyar mezővárosok a XV. században. Bp. 1965. 61.

²⁴ Fodor Ferenc: A Jászság életrajza. Bp. 1942. 429.

A déli szlávok, főképp szerbek mintegy 200 évvel később érkeztek Magyarországra mint a jászok és kunok. Bevándorlásuk története kevésbé feldolgozott mint jászoké és kunoké.²⁵ Az Alföldön először a Temesközben jelentek meg az állandósuló török betörések nyomán. 1389-től, az első török támadás idejétől állandósultak a becsapások a Temesközbe. A török 1391-ben Galambóc elfoglalásával biztos hídfőállást szerzett magának az országba jutáshoz. Az 1392-ben behatoló török csapatok két évig zaklatták a lakosságot, míg végül kiverték őket. 1396-ban a nikápolyi csatát követően egészen Temesvárig nyomultak előre. 1416-ban újabb betörés következett. Majd rövid fegyverszünet után 1421-ben újabb támadás érte a Temesközt. 1428 Lászlóvára és Galambóc visszafoglalási kísérletének éve.²⁶ Az állandósuló harcok következtében a vidék magyar lakossága a déli részeken felmorzsolódott. A Temesköz déli részén a megyeszervezet is elhalt. Jól mutatja ezt Petrus Ransanus munkájában a megyeszervezet leírása. A szerző gondosan – nyilván az udvari emberek segítségével – számba vette az ország megyéit. Zólyom, Kishont és Kraszna megyék továbbá a Jászság és Kunság mellett Keve és Krassó megyék nem szerepelnek listájában.²⁷

Az előbbieket hiányának magyarázatát adhatja kis területük és ebből következően jelentéktelen voltuk. A Jászság és a Kunság pedig nem tagolódott a megyeszervezetbe. Az egymás mellett feküdt fontos határmegyék, Krassó és Keve elhagyása pedig azt mutatja, hogy létezésük emléke sem élt már az udvari hivatalnokok fejében.

A kérdést, hogy a Temesközben a 15. században miként és milyen ütemben ment végbe a magyar lakosság pusztulása illetve elvándorlása és az elhagyott területekre a szerbek beköltözése, csak aprólékos, a részletekbe menő vizsgálattal lehet eldönteni. Mindenesetre annyi bizonyos, hogy Temesvár mintegy végvárként a hozzá közeli és a tőle északra fekvő területeken biztosította a letelepedett földművelő magyar lakosság számára a helyben maradáshoz szükséges viszonylag békés létfeltételeket. Temesvár elestével került a Tiszától Erdélyig tartó szakaszon a Temesvár és a Maros közötti területre a nyelvhatár, sőt a déli szlávok, elsősorban szerbek a Maros jobb oldalán is számos elhagyott települést megszálltak.²⁸

Az etnikai- és nyelvhatár változását e területen jól érzékelteti az 1567-es és 1579-es defterek névanyaga, amelyet Káldy-Nagy Gyula szívességéből ismertünk meg.²⁹ Bár az egykori Arad megye területén, amely a gyulai szandzsákhhoz tartozott, jóval több szlávok lakta település volt a Maros északi partja mentén,³⁰ mint a csanádiban, azonban itt is előfordulnak néhány helyen: Bozzás, Csika, Csóka, Dominak, Dubokirárós, Kenéztelek, Mezőhegyes, Nagylak, Rákos, Tótkutas, Tótpalota, Tövisköz. E települések egy részé-

²⁵ A vonatkozó legfontosabb szerb irodalom: *Ivić* 1929. Dr. Dusan J. *Popović*: Srbi u Vojvodini I–III Beograd 1957; *Istorija srpskog naroda* II. Beograd 1982. Napisali: Dimitrije *Bogdanović*, Rade *Mihajčić*. A korszakunkra vonatkozó rész 373–555. (A munka eredményeit felhasználva készítette el *Rokay Péter*: A szerbek betelepülése Magyarországra In: *A szerbek Magyarországon* Szeged 1991. 51–63. című írását, amelyben mintegy ismerteti is a fenti mű korszakunkra vonatkozó részét.) III. 1537–1699. Beograd 1994. Napisali: Radovan *Samardić* Rajko L. *Veselinović*, Toma *Popović*.

²⁶ Temes vármegye. Szerk.: Borovszky Samu. Bp. é. n. 290–292. Passim. A vonatkozó részt *Szentkláray Jenő* írta.

²⁷ *Petrus Ransanus*: A magyarok történetének rövid foglalata. Közreadja: Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet. Bp. 1985. 66–77.

²⁸ *Blazovich László* 1997. 121–123.

²⁹ Az adatok *Káldy-Nagy Gyula*: A csanádi szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása c. készülő munkájából származnak. Átengedésükért köszönetet mondunk.

³⁰ *Blazovich László* 1997. 121–122.

nek szláv lakossága még 1564-ben érkezhettek a Jaksicsokkal, amikor Mátyás király nekik juttatta a nagylaki uradalmat.³¹

Egészen más helyzet alakult ki a Marostól délre fekvő területen. A mintegy 70–80 település közül csak az alábbiakon laktak magyarok, azonban ők is vegyesen déli szlávokkal.

családok száma

		1567	1579
Csanád (Német-, Rác-)	város	80	80
Zombor (Kis-)	falu	36	36
Béb (Óbéba)	"	26	22
Ladán (Ladány)	"	32	30
Feiregyház	"	20	16
Naggyála	"	18	18
Kisgyála	"	17	20
Deszka	"	19	27
Kanizsa (Törökkanizsa)	"	49	59
Oroszlános (Oroszlámos)	"	65	67
Rábajé (Rábé)	"	43	30
Dedémszeg (Dedénszeg)	"	33	29
Torvár (Térvár)	"	20	17
Kökénykeresztur	"	26	22
Szőlős (Nákófalva)	"	50	53
Papkeresztur (Kerwstur)	"	13	13
Nagybasanova, Nagybesenyő (Óbesenyő (Besenova))	"	86	91
Becskerek (Nagybecskerek)	város	35 magyar 135 szláv	31 magyar 146 szláv
Becsej (Törökbecse)	"	51 magyar 123 szláv	73 magyar 67 szláv

Amint a fenti táblázatból kitűnik, a Maros mentén helyezkedtek el azok a települések, amelyeknek még magyar lakossága is volt. Innen délre már egynemű, etnikailag és nyelvi egységes szláv területet találunk. Nyelvi és etnikai szigeteket képezett a 16. század második felében Ötebő (Ittebe), amelyet 1567-ben 107, 1579-ben pedig 90 magyar család lakott, Udvarnok faluban pedig 1567-ben 34, 1579-ben 48 magyar család élt.

A déli szláv betelepülésnek jó példája Vida pusztája (Neuvide) és Vincehid pusztája esete, amelyeket 1567-ben lakatlannak tüntettek fel, 1579-ben pedig az előbbin 25, az utóbbin pedig 7 szláv családot írtak össze.³² Sajátos képet mutat a városok lakosságának megoszlása. Ennek elemzésére a későbbiekben visszatérünk.

A Duna–Tisza között a déli szláv népesség észak felé vándorlása később indult meg, és jobban nyomon lehet követni a forrásokból. E népmozgás olyan nagy és a középkori

³¹ Uo. 120.

³² Helynevek azonosítását Káldy-Nagy Gyula Lipszky helynévtára alapján végezte.

magyar államra olyan végzetes hatású események nyomán következett be, mint Nándorfehérvár eleste 1521-ben és a mohácsi csatavesztés 1526-ban. Addig Bács, Bodrog és Csongrád vármegyék lakossága magyar volt, amit mi sem bizonyít jobban, mint azon 1525-ben keletkezett oklevél, amelyben Lekseai Sulyok Mihály és Balázs valamint Kiskeszzi Ferenc és Ladnicai Czirko György panaszára II. Lajos király a boszniai káptalannak megparancsolja, hogy idézze meg Enyingi Török Miklóst, Bálintot és társaikat azon hatalmaskodás miatt, amelyet a felperesek Szabadka nevű kastélya ellen tettek.³³

Török Bálinték ugyanis 1525-ben az oklevélben felsorolt 1417 jobbággal megostromolták és elfoglalták a szabadkai kastélyt, és 1500 forint értékű ott lelt ingósággal együtt hatalmukban tartották. Az említett oklevél azért érdekes számunkra, mert a névsorban csupa magyar név található, elenyészően kevés a szláv hangzású, jöllehet Bács megye déli részéből, többek között Futakról és Temeriből is toboroztak jobbágyokat a seregbe. Ugyanezt bizonyítja a bács-kalocsai püspökségnek 1522-ben a területről készült tizedjegyzéke.³⁴

A mohácsi csata után éppen az említett területről vittek magukkal számtalan magyar foglyot a téli szállásukra induló törökök, majd 1529-ben újabb megpróbáltatás érte a táj népességét a Bécs alól visszatérő török részéről. A virágzó falvak és mezővárosok lakói vagy elfutottak, vagy rabságba kerültek. Az elhagyott helyek ugyancsak kényszerből ide érkezett déli szlávokkal, elsősorban szerbekkel (ekkor már gondolnunk kell bunyevácokra is) töltődtek fel az 1520-as évektől az 1570-es évekig terjedő időszakban. Új etnikai- és nyelvhatar alakult ki ebben az időszakban,³⁵ amely a Tiszától indulva Szeged alatt, a vegyes lakosságú Martonos tájékán húzódtott és tartott Szabadka felé.³⁶

Bár Szabadkának a 16. század közepén esett történetéről keveset tudunk, annyi a korral foglalkozó szerzők munkáiból³⁷ kihüvelyezhető, hogy a mezőváros magyar népessége részint áldozatul esett a hadjárásoknak, részint sikerült elmenekülnie, és az egykor uradalmi központ szerepét betöltő kastélyt megerősítve a török már az 1540-es évektől, talán 1543-tól náhije székhelyként használta. Az 1570-ben és 1578-ban készült török összeírások alapján a településen a török és déli szláv népesség mellett magyar lakos csak az előbbi esetben (4 család) található, ellenben a környező szállásokon igen. 1570-ben 60 család, 1578-ban 14 család.³⁸ Feltehetően a vár mellé nem engedtek magyarokat települni, ezért azok a környező szállásokon, tanyaszerű helyeken éltek.

³³ Engel Pál: Egy bácskai jobbágynévsor 1525-ből. Történelmi szemle 1995/3. 353-364. Az oklevélben szereplő településnevek és a hozzájuk tartozó jobbágylista az alábbiak: Telek (85), Kamarás (48), Pacsér (104), Bajmok (590), Györgye (90), Budakuta (26), Napfény (65), Csantafejér (63), Újváros (121), Hímesegeház (20), Okor (89), Kerekegeház (62), Béla (106), Keresztur (6), Futak (136), Iregd (35), Betér (25), Temeri (18), Martályos (26), Szentandrás (32), Kisbajcs (32) Orbász (66), Vásároskúrt (73), Szentpéter (5), Szentiván (10).

³⁴ Szabó István: Bács, Bács Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből. Bp. 1963. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 86. Passim.

³⁵ Baja története. A kezdetektől 1944-ig. Szerk.: Köhegyi Mihály. Bp. 1989. 146. 159. 173. A vonatkozó részeket Szegfű László és Vass Előd írta.

³⁶ Csongrád megye évszázadai. Történelmi olvasókönyv. I. A honfoglalástól a polgári forradalom és szabadságharc végéig. Szerk.: Blazovich László. Szeged. 1985. 160-161.

³⁷ Iványi István: Szabadka szabad királyi város története I. Szabadka. 1886. 56-70. Magyar László: Városigazgatás (1428-1918.) In: Szabadka 1428-1918. Szabadka. 1996. 67-70. Vass Előd: A szabadkai náhije 1570. évi és 1578. évi összeírása. Kézirat. Vass Előd szíveségéből.

³⁸ Uo.

Szabadkáról (Bács)Madarason át Baja felé húzódott a határvonal, ugyanis mindkét helyen déli szláv neveket jegyeztek le az 1570-es években.³⁹ Az etnikai határ Duna menti szakaszának kijelölését megerősítik a kalocsai náhijéről készült 1548-as török összeírás adatai.⁴⁰ A fent leírt határvonal jelzi a déli szláv népességnek a 16. század végéig északi irányban kirajzolódó akciórádiuszát, ugyanis ezen vonaltól északra főképp a Homokságon már a 16. század második felében téres vidékek lettek lakatlanok, ott mégsem találkozunk szláv nevekkal a forrásokban. Bizonyára a két nagy város: Kecskemét és Szeged lakossága hasznosította e pusztákat. A Maros folyót is éppen csak átlépték a szlávok, északabbra azonban nem húzódtak. A bemutatott helyzetkép azonban rövid idő elteltével a 15 éves háború eseményei következtében újra módosult.

Bár a 15. és 16. századi népmozgások, amelyek az Alföld déli részén játszódtak le – az északi és keleti területeket nem érintették –, befolyásolták a városok népességének alakulását. Az átalakulás azonban nem sematikusan, hanem korszakonként változó és egyedi módon történt. Sajátos az Al-Duna melletti Keve (Kovin) esete. A virágzó mezővárosba raguzai, azaz dalmata kereskedők érkeztek, akik itt akárcsak Száva-szentdemeteren (Sremska Mitrovica), Budán, Nagybányán és Sárospatakon létrehozták kereskedő telepüket.⁴¹ A török veszedelemre hivatkozva költöztek később, 1444-ben I. Ulászló király engedélyével a Csepel-szigeti Ráckevére.⁴² Magukkal vitték nyilván a hozzájuk csatlakozó, velük kapcsolatban álló szerbeket.

A 15. században nemcsak egyéni vagy csoportos bevándorlók érkeztek. Balkáni hadjáratairól Hunyadi János ugyancsak hozott magával déli szlávokat, akik egy részét hódvásárhelyi birtokán telepítette le. 1455-ben kiadott oklevelében ugyanis megparancsolta a hódvásárhelyieknek – Márton fia Ferenc bírónak, az esküdteknek, továbbá az ott élt összes népnek valamint a magyar és szláv (tam hungaris quam slavus) jobbágyoknak –, hogy Szentkirály birtokot adják vissza a Gyáli Kakas családnak és rokonaiknak.⁴³ A vásárhelyi déli szlávok emlékét a 16. század második felének török adóösszeírásai őrzik. A település utcanevei között 1560-ban, 1570-ben és 1579-ben szerepel a Kanizsa utca, az első összeírásban pedig a Kászó utca is.⁴⁴ Az előbbinek a jelentése: "hercegé, kenézé", az utóbbié: "bunda, bekecs".⁴⁵ A szláv eredetű utcaelnevezések még a 16. század második felében is őrizték eredeti lakóik nevét, jóllehet ez idő tájt az utcáknak magyar lakói voltak.⁴⁶ Amíg számos utca illetve városnegyed neve a középkorból áthagyományozódott a 18. század idejére Vásárhelyen, addig a két szláv eredetű utca neve is kitörlődött az emlékezetből az idők múltával.⁴⁷

A Brankovics családdal rokon Jaksicsok közül István és Demeter 1464-ben kapta Nagylakot, a Maros parti mezővárost és a hozzá tartozó uradalmat Mátyás királytól. A Szerbiából érkező új földbirtokosok jobbágyaik jelentős részét magukkal hozták, akiket

³⁹ Uo.

⁴⁰ Vass Előd: A kalocsai náhije 1548. évi török adóösszeírása. In: Cumania VI. Kecskemét. 1979. 7-60.

⁴¹ Ludovicus Tubero: Kortörténeti feljegyzések (Magyarország). Közreadja: Blazovich László, Sz. Galántai Erzsébet. Szeged. 1994. Bevezetés. 7.

⁴² Szakály Ferenc: 1991. 14.

⁴³ A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Codex Diplomaticus comitum Károlyi de Nagy Károly. II. Sajtó alá rendezi Géresi Kálmán. Bp. 1883. 306.

⁴⁴ Vass Előd: A vásárhelyi náhije 1560. évi és 1570. évi török adóösszeírása. In: TCSMT IV. 1980. 19-20. 28-29.

⁴⁵ Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. I-II. Bp. 1997. I. 702. II. 191-192.

⁴⁶ Vass Előd 1980. 28-29.

⁴⁷ Hódmezővásárhely története. A legrégebbi időktől a polgári forradalomig I. Főszerk.: Nagy István. Szerk.: Szigeti János. Hódmezővásárhely. 1984. 367-369. A vonatkozó részt Kruszlicz István írta.

Nagylakon és az uradalom 85 falujának egy részében telepítettek le.⁴⁸ Az itt élt magyarok mellé helyezett szlávok utódait itt találhatták a 16. század közepén beköltözők, hiszen a defterekben – mint említettük – népes vegyes lakosságú településként jelent meg Nagylak a 16. század második felében.

Sajátosan alakult azon mezővárosok helyzete, mint például Becse, Becskerek és Temesvár, amelyek a 16. század közepén mélyen a hódoltságba kerültek. Amint a korábbiakból láttuk, Becsén és Becskereken a kor demográfiai viszonyaihoz képest jelentős magyar etnikum maradt túlélve a török hatalomátvétel idejét. Hasonló helyzet lehetett 14. századvégi bírójának, Posztós Mihálynak nevéből és katolikus templomából következően korábban magyar lakosságú Temesvárott, ahol a várban lévő hat utca közül a négy törökből megfejtett neve (Piac, Halász, Tessőd és Nagy) magyar etnikum jelenlétére utalt a 16. század második felében.⁴⁹ A felsorolt adatok arra engednek következtetni, hogy a nagyobb helyeken, a mezővárosokban jobban megmaradt a magyar etnikum az olyan területeken, ahol már homogén szláv népesség élt.

Míg a városok, nagyobb települések a magyar etnikum megtartó helyeinek bizonyultak a török hatalomátvétel után a szláv közegben is, addig a déli szlávok a magyar városokban nehezen verték gyökeret. Láttuk, miként hagyták el Vásárhelyt, más helyekre, amelyek meglehetősen közel estek az újonnan kialakult etnikai határhoz, mint például Szeged és Kecskemét, be sem költöztek a 16. század végéig, amint a török adóösszeírásokból kiderül.⁵⁰ Nem találunk déli szlávokat Gyulán sem annak 1566. évi elfoglalása után. Még akkor is erre kell gondolnunk, ha Szegeden megjelentek képviselőik a török katonaság ellátói között, és néhány tucat földművelő is helyet foglalt soraikban. A városba a vár közelébe törököket telepítettek, az ő névjegyzékükben fordul elő egy-két szláv hangzású név,⁵¹ mint török katonák illetve martalócók érkeztek oda. A keleti szemléletmódból fakadó megoldással a vár vagy erősség közeléből bizonyára védelmi, katonai szempontokat figyelembe véve kiűzték a magyar lakosságot, és helyükbe saját katonáik családját illetve az őket kiszolgáló polgári lakosságot költöztették az üressé vált házakba. Ez játszódott le Szabadkán, ahová déli szlávok érkeztek, Szegeden a várnak az 1552-es sikertelen visszavételi kísérlete után és Gyulán a vár elfoglalását követően.⁵² Az akciók a városok lakosságának átstrukturálódásával, az eredeti népesség jelentős vagyonszétválásával és a városkép leromlásával járt, mert az új lakosok mit sem törődtek azon épületek állagával, amelyekbe költöztek.

Bár a 16. században jegyezték le nevüket, eredetük korábbi időkre vezethető vissza: mivel a Tót utcák neve, amelyeket – Makón, Simádon és Szegeden – magyar és török adóösszeírók jegyeztek le, még a középkorból ered.⁵³ Az utcanév vagy családnévből származott, vagy tótokat, azaz déli szlávokat, szlovéneket, vagy horvátokat takar. Mi az utóbbi két etnikumra gondolunk, hiszen a szerbeket nem illették a középkorban eme

⁴⁸ Borovszky Samu: A nagylaki uradalom története. Értekezések a történeti tudományok köréből. Bp. 1900.

⁴⁹ Engel Pál szíves közlése. Petrovics István: Egy 14. századi temesvári bíró: Posztós Mihály. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica Tomus CIII. Szeged, 1996. 91–99.

⁵⁰ Vass Előd: A szegedi és csongrádi náhije 1548. évi török adóösszeírása. In: TCSMT 1979. 26–50. Káldy-Nagy Gyula 1985. 347–350.

⁵¹ Káldy-Nagy Gyula: A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása. Békéscsaba. 1982. 41–54.

⁵² Vass Előd, Kézirat. Szeged története I. A kezdetektől 1686-ig. Szerk.: Kristó Gyula. 551–552. A vonatkozó részt Szakály Ferenc írta. Káldy-Nagy Gyula 1982. 41–54.

⁵³ Makó története a kezdetektől 1849-ig. Szerk.: Blazovich László. Makó. 1993. 200. A vonatkozó részt Szakály Ferenc írta. Blazovich László (Csongrád Megye Évszázadai I.) 1985. 151. Vass Előd 1979. 23. 42. Káldy-Nagy Gyula 1982. 371–372.

névvel. Mindenesetre amikor az utcanaveket lejegyezték (Makó 1678, Simánd: 1579, Szeged: 1522–1582), az utcákban magyarok laktak. Hogy pontosan milyen népességet takart az utcanév, azok eltávoztak-e, vagy beolvadtak a helyi lakosságba, arról nincs információnk. Szegedről ismeretes annyi, hogy Tót Márton lakott az illető utcában. Ez azonban nem lehetett az elnevezésnek indító oka, mert számos utcában találhatunk Tót nevű családot. További nyitott kérdés az is: vajon miért maradt fenn az utcanév, miután az illető nép, amelytől vette a nevét, eltűnt.

A magyar középkorban, mióta a források alapján nyomon kísérhető majd minden évszázadban jelentős bevándorlás következett be az ország területére. Eme folyamat a 13. és 15–16. században az Alföldet is nagymértékben érintette. Az etnikai mozgást mindkét korszakban idegen hódítók megjelenése váltotta ki. Az új népek nemcsak az üres helyekre telepedtek le, megjelentek a terület városaiban is. Mivel a számos népelem közül a jászok és kunok valamint a déli szlávok jelenléte mutatható ki a városokban, írásunkban csak velük foglalkoztunk. Nem tértünk ki a Brankovicsok birtoklása idején Világos várába és Corvin János földesúrsága alatt Gyulára érkező szlávokra és szláv származású tisztségviselőkre. Nem ejtettünk szót a románságról, amely nép folyamatos északra nyomulása során a 16. században tömegeivel nem érte el az Alföldet, ahol néhány helyen csak apró szórványai mutathatók ki.⁵⁴

A várostörténeti szakirodalomban már közhelynek számít a városok népességfogyasztó szerepe, ezzel szemben az idegen etnikum közé került délvidéki városokban inkább megmaradt a magyar lakosság, mint a községekben. Talán a környező kis falvakból a városba menekültek, és ott meghúzódtak, és reménykedve várták a hatalmi váltást, amiről a 15 éves háború idejéig nem mondott le a magyar lakosság. A népesség mozgása a 16. század második felében nemcsak a hadjáratok idején, hanem a békésebb szakaszokban is igen aktív lehetett, amint ez a defterek híryanagából kitűnik.

Az Alföldön élt jász és kun népnek hosszabb és békésebb idő állt rendelkezésére a magyar társadalomba való integrálódáshoz. Segítette ezt a köztük elindult társadalmi és gazdasági folyamaton kívül katolikus hitre térésük, amely az itt lakókkal hasonló mentalitásuk kifejlődéséhez nagyban hozzájárult. Egy részük városba költözése pedig teljes asszimilációjukat gyorsította. Úgy gondoljuk, hogy ha a török időkben mint önálló nemzetiség meg is szűnt a kunság, a nép nem tűnt el nyomtalanul, a megmaradtak beolvadtak a környező mezővárosok lakosságába, hiszen ez a folyamat adataink szerint a 15. századtól egyre inkább előre haladt. Hasonló folyamat játszódhatott le a jóval kisebb számú jász nép esetében is, akiket egyébként számukban jóval kevésbé csonkítottak meg a török hadjáratok és következményeik.

A déli szlávok, elsősorban a szerbek helyzete egészen másként alakult. A 16. század első harmadáig mint menekülők érkeztek az országba, ám asszimilációjukhoz kevés idő állt rendelkezésükre. Egyébként is nehezítette, sőt akadályozta e folyamatot a keleti egyházhoz tartozásuk, amely nemcsak rítusban különbözött a nyugatitól, hanem más gondolkodásmódot, szokásokat és életérzést közvetített számukra. A keleti egyházak ugyanis nem mentek át a skolasztika értelmet és észet csiszoló korszakán, a lovagi kultúra által közvetített erkölcsi felfogás pedig egy pillanatra sem érintette meg a balkáni társadalmakat. Ezért nem is keresték helyüket a nyugati civilizációban és annak városaiban. Személyes kivételek természetesen előfordultak. Megváltozott a helyzetük a 16. század 30-as éveitől, amikor már nem menekülteként, hanem egy világhatalom katonái vagy alattvalóiként érkeztek az országba. Ekkor már nem a helyi viszonyokhoz igazodás,

⁵⁴ Blazovich László 1997. 118-120.

hanem az uraikhoz alkalmazkodás hozta meg számukra a szerencsét. A városokba is mint katonák vagy azok igényeit kiszolgáló polgári személyek érkeztek családjaikkal, és különállásukat mindvégig megtartották.

BLAZOVICH LÁSZLÓ

THE ETHNICAL ASPECT OF THE COUNTRY-TOWNS IN THE PLAIN IN THE 14th–16th CENTURY

(Summary)

There was a remarkable immigration to Hungary in almost every century of the Middle Ages, but they had little effect on the population of the Plain, which used to be one of the main residences of the Hungarians in the Carpathian Basin. Later on there came the Jazygians and Kumans in great strength to these plain territories. They began to move to the country towns at the beginning of the 14th century, which greatly contributed to their quick assimilation. They disappeared as individual ethnic groups during the Turkish wars, but they survived those hard times in a quite great number in the country towns. There was little time for the assimilation of the Southern-Slavic population immigrating here in the 15th–16th century. This process was impeded by their pravoslavic religion their habits being no different from those of the Hungarians, as well as their mentality. From the 16th century they appeared as Turkish subjects serving Turkish interests, so they weren't interested in assimilation anymore. They lived in the Southern country towns of the Plain in colonies separate from the Hungarians. They were mixing with the Hungarian population only here and there.